

A HÁZASSÁGKÖTÉS ÉS SZOKÁSKÖRE

A házasság két különböző nemű egyén együttélése utódok létrehozása és azok felnevelése céljából, ennek folyamán különböző szexuális, gazdasági, társadalmi természetű együttműködés jön létre köztük, amely a férfi és női tulajdonságok egymást kiegészítő voltán alapul.

A házasságkötés a családalapítás kapuja – a család, a társadalom alapsejtje.

Így a házasságkötés szükségszerűen a legjelentősebb események közé tartozik mindazon társadalmakban, amelyek a család létének fontosságot tulajdonítanak.

Ez a jelentős esemény minden társadalomban jogszokások, illetve a tételes jog által szabályozott – hiszen családi állapot megváltoztatásával jár, és vagyoni jogi kihatása is jelentős. Minden házasságkötés változást idéz elő a társadalom épületében. Ez az állapotváltozás a társadalom számos tagját érinti, akikkel ezt időben rendezni kell, épp a további kiegyensúlyozott társadalmi élet érdekében.

A társadalom életében, az érintett egyének és környezetük számára a bekövetkező változás nyilvánosságra hozására szükség van, épp a társadalom zavartalan továbbműködése érdekében. Ezért ünnepélyes külsőségek között valószínűsítik meg a nagy társadalmi lépést. Vagyis olyan formaságok között hajtják azt végre, amely a közfigyelmet magára vonja. A cselekményeket nyilvánosan hajtják végre, hogy azok egyes lépései mindenki számára követhetőek legyenek. Lényeges minden személy jelenléte, aki csak érintve van. A házasságra lépők és hozzátartozóik, barátaik mellett segítők jelenléte volt nélkülözhetetlen, ám szükségesnek látták a szűkebb és tágabb értelemben vett közösség bevonását is. Esztétikusan, jól komponáltan, a művészet eszközeinek bevetésével történnek, számos, többé-kevésbé érintett, és segítő szereplő aktív közreműködésével.

Valamennyi résztvevőt kellemes élményben részesítik: a szép látványok, akusztikus élmények, zene, költészet, a társas együttlét öröme, az eszem-iszom által.

A házasságkötés, mint társadalmi esemény fontosságának kiemelését szolgálta a művészet szinte minden ága. Mindazt, amit a házasságkötés alkalmával el kellett végezni, törekedtek művészi formába önteni. Így a szóbelileg megfogalmazandókat, előadandókat – amelyek részben jog kihatással is bírtak – míves megformáltság jellemezte. Az előkelők menyegzőin a kor kiváló szónokai vitték a szót, a köznépen a jó beszédkészségű emberek, akik szinte évszázado-

kon keresztül változatlan, bibliai idézetekkel gazdagított beszédekben kérték meg a lányt. A versbe foglalt mondókák nyomtatásban, kézírásban országszerte elterjedtek az utóbbi két évszázad folyamán, eközben gazdagodtak és alakultak, alakították a szokáskör folyamatát színjátékszerűvé, s tették a szónokot nemcsak ceremónia-, hanem gyakran mókamesterré is. Az *ének*, mint az érzelmek kifejezésének legelfogadottabb eszköze folyamatosan jelen volt a lakodalmakban, rangot adott az életre szóló lépéseket törvényszerűen kísérő érzelmeknek, amelyek jó része társadalmi elismertséget nem nyerhetett. E női – kollektívnek mondható – érzésvilág megszólaltatói a leányok, asszonyok voltak, akik a házasságra készülő menyasszonyt körülvették, s dalaikban az örök női sorsot énekelték meg, ami most épp egy adott leányon teljesül be. Másfajta énekek pedig épp a házasság sikeréhez szükséges tudnivalókat, intelmeket adták elő a fiatal párnak és az egész közösségnek, amelyek költői formájától a tartalom jobb megértését, emlékezetbe vésését remélhették. A *hangszeres zene* fontos hangulatfestő szerepet játszott a lakodalmak folyamán, legfőképpen azonban a vidám, optimista hangulat keltése volt a célja, és a mozgások; a vonulások és a tánc ütemének megadása. A lakodalom fő hangulatkeltői a tréfamester vőfély mellett a zenészek voltak. A *tánc* pedig mind az emberi kapcsolatok, mind pedig az érzelmi állapotok kifejezése terén a legnagyobb lehetőséget nyújtja, nem szólva a lakodalmakon résztvevők egyszerű, maguk kimutatására irányuló vágyukról. Ehhez sűrűn járult hozzá saját éneklésük is.

A jelképes, a különleges alkalomra utaló különleges tárgyban bővelkedő *tárgyi környezet* kielégítette az adott közösség esztétikai igényét, illetve egyes esetekben meglepetésekben részesítette a résztvevőket újításaival. Ide értendő a lakodalmas ház, a porta díszítése, a lakásbelső vagy a lakodalmi sátor kialakítása, az öltözetek és ruhadíszek, amelyek többnyire jel értékkel is bírnak, nem utolsósorban pedig az *események szervezettsége* jelentett esztétikai élményt: a szokáskör résztvevőinek térbeli elhelyezkedése, egymáshoz viszonyított helyfoglalása, az összkép, amit mindez nyújt. Különösen érvényesült ez a hatás a meneteknél, vonulásoknál, a kelengyevitelnél és a kelengye közszemlére kirakásánál. De még az *emberi érintkezés* egyszerű formái, a kommunikáció minden módja ez alkalommal szintén jól megkomponált kellett hogy legyen az ünnepi alkalmak során.

A menyegzők, lakodalmak a hatalmasok körében különleges, *új alkotások* létrejöttének ösztönzői lehettek, számos példát ismerünk zeneművek, színjátékok, magas szintű szónoklatok, különleges dekorációk ilyen alkalomra való elkészültének, létrejöttének. A társadalom szélesebb körében kevésbé az új értékek létrejötte volt a jellemző, sokkal inkább a meglévők érvényesítéséhez ragaszkodás. Óriási feladat- és anyagi erőfeszítés-vállalással a lakodalom a kultúra új vívmányainak, újonnan megjelenő esztétikai értékeknek is szálláscsinálója volt, amelyek a továbbiakban lassacskán „beljebb” kerültek a kultúrába, a mindennapok gyakorlatába.

A szokáskör *étkezései* nagy hagyományú jelképes étkeket is magukba foglalnak, helyet kapnak bennük az aktuálisan legtöbbször értékelt ételféleségek, ám mindenkor nyitottak az újdonságok, a még nem megszokott számára is, amely az alkalmilag megismertből kerül át a gyakorlatba, a többször fogyasztott étkek sorába.

A különleges szórakozások ritkán valóban csak azok, többnyire felfedezhető bennük *jelképes elem*. Hasonló a helyzet a *színjátékokkal*, amelyek – akár új, az alkalomra készült, bemutatott művek, mint erre kiváló példák vannak – akár népi színjátékok, valamilyen kapcsolatban szoktak lenni a házasságkötés történéseivel.

A házasságkötés eseményének fontossága oda vezetett, hogy hosszú időn keresztül a *kultúra legjelesebb eredményeinek, vívmányainak seregszemléje* volt, sőt: a *kultúra előremozdítója*. Napjainkban ismét megnyilvánulnak tendenciák, amelyek ebbe az irányba mutatnak. Ezek a mai ember egzotikus vágyait tükrözik, ami elsősorban a házasságkötés különleges helyszínének megválasztásában ölt testet, az egyéb gazdag külsőségek feltűnése mellett.

A nyilvánosan, szépen, ünnepélyesen végrehajtott cselekmények *elrendezik az emberek között elrendezendőket*. A változás azonban nem csupán a társadalmon belül igényel lépéseket: szükség van annak közvetítésére a *földöntúli erők felé* is: az egyházi házasságkötés és az azon túli vallásos megnyilvánulások a *szakrális világ irányában* rendezik el az új kapcsolatot, vagyis az égiek felé. A *többé-kevésbé meghatározatlan földöntúli erőkkel szemben* pedig a mágikus, hiedelem hátterű cselekedetek, amelyeket szép számmal találunk a házasságkötés körül, és amelyekkel a házasságra lépés jövőbeli kedvező kimenetelét kívánják elérni.

A *házasságkötés szokásai* szokáskört alkotnak, mint fentebb említettük. Ez a szokáskör a házassági szándék megjelenésével veszi kezdetét, és a házaselet megkezdésével és annak társadalmi elismertetésével adja át helyét az élet azt követő teendőinek. A szokások, a szokáskör jól megkomponált forgatókönyve ahhoz segíti az egyént, hogy törekvéseit a társadalmi csoport elismert értékeihez igazítsa, és maximális társadalmi segítséget nyújt ahhoz, hogy eleget tudjon tenni a követelményeknek.

Arnold van Gennep a század elején alkotta meg tanát az átmenet rítusairól, megállapítva azok jelentős szerepét a társadalom valamely csoportjából a másikba történő átlépésnél, lezárva az egyiket és bevezetve a másikba, az újba. Elméletét Balázs Lajos továbbgondolta, mintegy kompként képzelve el a szokáscselekményt, amely a házasságra lépőket mintegy átviszi, átsegíti egyik állapotból a másikba.

A házasságkötés szokásköre az egyén életének történéseit különböző kontextusokba helyezi.

A *bölcsőtől a sírig* tartó életét, életfolyamatát segíti átgondolnia a házasságra lépőnek, elvezetve ahhoz a felismeréshez, hogy az ő közös életükből új generáció élete indul majd el.

Ugyancsak az *emberi közösségi életről vallott gondolatok* – mintegy házasságra előkészítő tanfolyamként – megjelennek a házasságkötés szokáskörében: az azok dalaiban, a vőfély beszédeiben, a találós kérdésekben és a tréfákban.

Az *első ünnepélyes házasságkötések az uralkodóké* voltak, és ez érthető is. Az uralkodók, majd az őket utánzó előkelők egybekelése sok ember – országok, birodalmak, nagyobb és kisebb földbirtokok lakóinak, polgárainak, a házasságot kötő, vagy ahban közvetlenül érdekelt (rendszerint szülő) alávettettjei – életét befolyásolja, érinti, ugyanakkor itt áll rendelkezésre az anyagi erő, a mozgatható, illetve az érdeklődéstől hajtva mozduló embersereg. A múlt idők hatalmasainak házasságkötéséről számos emlék maradt az utókorra. A látott,

átélt, hírből hallott menyegzők óriási közérdeklődést váltottak ki, és követendő példaként hatottak. Így nyomon követhető az ünnepélyes házasságkötés igényének és megvalósításának mind szélesebb körben kibontakozó igénye, a társadalom újabb és újabb köreit érintve meg.

Ismerjük a *'hét országra szóló lakodalom'* megnevezést, ami egy uralkodói menyegző esetében biztosan nem túlzás. Hiszen a királyi arát, akinek királylánynak kellett lennie – tehát csak más országból származhatott –, el kellett hozni hazájából, esetleg több országon keresztülhaladva. A fejedelmi nász tanúul pedig mindazon országok koronás fői vagy azok küldöttei megjelentek, akikkel az együttműködést fontosnak tartották.

Már az Árpád-ház uralkodóinak házasságkötéseiről is tudósítanak szemtanúk, mint igen jelentős eseményekről.

Hazánkban is az *uralkodói házasságkötések példáját követték a főurak*. Mint ahogy a magyarországi szellemi és művészeti kultúra, Mátyás király életmódja, udvartartása gyakorolta a legnagyobb hatást, így az ő házasságkötése is csodálatos például szolgált aragóniai Beatrixszal. A 16–17–18. században főuraink rendeztek több vármegyére szóló lakodalmakat, bőven igénybe véve erre a jobbagyok szolgáltatásait, s fogadva az ország olykor igen távoli pontjairól érkező rokonokat és egyéb egyenrangú kapcsolataikat.

Európa gazdaságilag fejlett részében a későreneszánsz korban vált elterjedtté a lakodalomrendezés széles társadalmi nyilvánosság előtt. Előbb a *polgárság*, később a *parasztság* vállalkozott arra, hogy a házasságkötés sokakat kellemes élményben részesítő, gazdag, reprezentatív megrendezésével saját családjának fontosságára is ráirányítsa a közfigyelmet, arra a családra, illetve azokra a családokra, amelynek tagja, leszármazottja házasságra lép.

A *nagyszabású paraszti lakodalmi ünnepe*sekről a 18–19. századból számos tudósítás tájékoztat. A magyar nyelvterületen a 19. század elején oly különböző szokások a múlt század folyamán, nem kis mértékben a vőfélykönyvek hatására egységesültek bizonyos fokig.

A paraszti házasságkötési szokáskör *állami és egyházi törvények*, az uralkodó – főúri, majd polgári menyegzői gyakorlat, a *vőfélykönyvek* egységesítő hatása és a 19. századi paraszti kultúra reprezentációs ambíciói, a népművészet az ország nagy részén kiteljesedett felvirágzása összehatásaként alakult vidékenként, társadalmi csoportonként más és más formákat öltve, *lényegében azonban évszázadokon keresztül megőrzött, fenntartott, újításokkal fokozatosan bővített, fejlesztett vázat követett*.

A házasságkötés *szokásköre hű tükre a két nem közötti kapcsolatok valóságos alakulásának*. A múlt századi házasságkötések szokáskörét a nagy távolságról indulás jellemezte: a szülői megfontolás, az anyagi, társadalmi megfontolások szerint megfelelő feleségnek való megkeresése és megtalálása olykor jelentős utánjárás árán, a társadalmi érintkezés különböző alkalmainak felhasználásával, amelyek közt még a leányvásár is előfordult. Megfelelő anyagi és társadalmi háttérrel rendelkező, egészséges, munkabíró leányt kerestek. A leánynézés, háztűznézés után történhetett kérés válaszadással, gyakran a két fiatal közti ismeretség teljes, vagy szinte teljes hiányával. A lánykérés olykor a jegyajándék átadásának is alkalma volt, nem tartott egyik fél sem igényt ünnepélyes eljegyzésre, illetve ha igen: az szinte a lakodalom bevezetője lett. A kelengye befejezése, s a rajta végzett utolsó simítások nagy közösségi segítség-

gel töltötték be a menyasszony napjait, miközben az összeházasulandók között a személyes kapcsolat egyáltalán nem mélyült el. A lakodalom gyakorlati előkészítése: a családok által erre a célra előállított javak feldolgozása, vendégek ünnepélyes meghívása a lakodalomba és közülük a család jóembereinek, közeli kapcsolatainak bevonása az előkészületi munkákba és a lakodalommal kapcsolatos áldozatvállalásba.

A lakodalom közvetlen előkészítése a házasságra lépő fiatalok búcsúestje, a leány- és legénybúcsú, saját ifjúkori környezetüktől.

A lakodalom kezdete, a vendégek fogadása, a menyasszony kikérése az esküvőre a jegyajándékok, öltözetdarabok küldése után, az esküvőre vonulás, az esküvő a hozzá fűződő laikus rítusokkal, a templom előtt eljárt tánc s az esküvő után visszatérés a leányos házhoz, hogy onnan – most már kelengyéjével együtt – vonuljon, magát s a házasságba magával vitteket faluszerte megszemlélni engedve az ismételt kikérés után – férje házához, azoknak kíséretében, akiket, mint rosszban járókat alig engedtek be a menyasszonyos házhoz. Az elköött útnál a vőlegény által megfizetve az adót a legényseregnek, a vőlegényes háznál próbatételeknek alávetve, a családhoz, a házhoz szoktató cselekményeket végrehajtva a vőlegénnyel együttes étkezése után a résztvevők ajándékait elfogadva egész csapat tisztségviselő kíséretében jutott el nászának színhelyére – többnyire a padlásra, amelyből kihallatszó neszekre száz fül figyelt. Másnap reggel kontyolás, majd a nász ellenőrzése a lányos ház részéről is „kárlátók” által, akik az életet jelképező kalácsokkal jöttek.

A fent leírt szokáskör kanyarulatait az életmód fejlődése vágta át időközben. A közvetítők, szülők nélkül egymásra talált fiatalok házassági tervükről maguk döntenek, szüleiket épp csak beavatva szándékukba. Így a szokáskör lakodalom előtti része esetleg egy eljegyzésből – ami kezd kimenni a divatból – áll csupán, s a lakodalmi előkészületekre tevődik a hangsúly, amelyek korunkban sokkal egyszerűbbek egy részről, másrészt az igények növekedésének terhe rakodik rájuk.

A 20. században nemigen ment már násznép kétfelé esküvő után, s a látványos kelengyevitelek jelentősége is egyre csökkent. Pénzes menyasszonytánc előzte meg a menyasszony fejének bekötését éjfél tájban, s hogy a menyasszony ekkorra még szűz volt-e vagy sem, csak az ifjú pár leleményességétől függött, mindenesetre senki nem ellenőrizte. Egnaposra zsugorodott lakodalomba nem fért már a hérész-, kárlátójövetel, ha csak este, éjjel meg nem történt.

Mindeközben a *polgári élet normái* jelentősen behatoltak a falusi lakodalomrendezés szabályrendszerébe a kölcsönvett menyasszonyi ruhákkal és étkezletekkel.

Az eladó lány, a vőlegény, maguk intézik sorsukat, és díszes, hangulatos esküvőjük, lakodalmuk sokkal inkább saját személyük középpontba állítását és anyagi érdekeiket szolgálja, mint eleget tenni jogszokások követelményének. De hogy törekvésükhöz *esztétikummal teli és a modern kor követelményeihez is alkalmazható szokáskincset* örökölték: lehetővé teszi számukra a közöség által elfogadott módon való megünneplését, életük nagy alkalmának, ami még akkor is nagy nap, ha netalán nem tart örökké a „holtomiglan – holtodiglan”.